

Aleksandra Wójcik
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-7817>
e-mail: wojcikaleksandra6@wp.pl

O zasadności wyodrębnienia wzoru *přát* w czeskiej koniugacji

Possibility of identifying a new Czech conjugation type called *přát*

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest możliwości wyodrębnienia w ramach czeskiego systemu koniugacyjnego nowego wzoru odmiany, tzw. wzoru *přát*. Propozycja uzupełnienia funkcjonujących w czeskim językoznawstwie klasyfikacji czasowników ma na celu przede wszystkim udoskonalenie metod nauczania gramatyki języka czeskiego jako obcego. Dzięki wyodrębnieniu wzoru *přát* i porównaniu jego paradygmatu z czasownikami innych wzorów – zarówno w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym – możliwe stało się usystematyzowanie szeregu problematycznych z punktu widzenia obcokrajowców zagadnień niebędących dotychczas przedmiotem zainteresowania autorów gramatyk języka czeskiego i podręczników do nauki tego języka. Szczególny nacisk położony został na kwestię alternacji ilościowych w rdzeniach czasownikowych, która stanowi podstawę dla wyodrębnienia nowego wzoru *přát* z wyróżnianego przez czeskich językoznawców wzoru *krýt*. Najważniejsze ustalenia zostały zebrane w formie listy numerowanej i tabeli, które mogą służyć jako pomoce naukowe w pracy z osobami uczącymi się języka czeskiego jako obcego.

Słowa kluczowe: gramatyka, glottodydaktyka, język czeski, koniugacja, czasownik, alternacja ilościowa, wzór *krýt*

Abstract

The article is devoted to the possibility of identifying a new conjugation type within the Czech language, the so called *přát* type. The proposal of complementing verb classifications already existing in the Czech linguistics aims at improving methods of teaching grammar of Czech as a foreign language. Thanks to delineating the *přát* type and comparing its paradigm to those of other verbs – both synchronically and diachronically – it is possible to systemically approach a number of issues problematic from the point of view of a foreign learner, yet beyond the interest of authors of Czech grammar books and textbooks. A special focus is placed on quantitative alternations in verb roots, which are the basis for separating the new *přát* type from the *krýt* type, earlier distinguished by Czech linguists. The most important findings are summarized in a numbered list and in a table, which can be used as a teaching tool when working with learners of Czech as a foreign language.

Key words: grammar, teaching, Czech language, conjugation, verb, quantitative alternation, type *krýt*

1. Uwagi wstępne

1.1. Przedmiot i cel artykułu

Niniejszy artykuł poświęcony jest możliwości wyodrębnienia w ramach czeskiego systemu koniugacyjnego nowego wzoru odmiany, określanego przeze mnie mianem wzoru *přát*. Propozycja uzupełnienia funkcjonujących w czeskim językoznawstwie klasyfikacji czasowników ma na celu udoskonalenie metod nauczania gramatyki języka czeskiego jako języka obcego poprzez usystematyzowanie szeregu zagadnień niebędących dotychczas przedmiotem zainteresowania lingwistów czeskich. Artykuł stanowi bowiem przede wszystkim próbę wyjścia naprzeciw potrzebom cudzoziemców, którzy w gramatykach i podręcznikach do nauki języka nie znajdują odpowiedzi na wiele pytań nasuwających się w miarę zapoznawania się z czeskim systemem koniugacyjnym. Szczególny nacisk położony został zatem na pomijaną często w dotychczasowych opracowaniach kwestię alternacji samogłoskowych w rdzeniach czasownikowych, która stanowi podstawę dla wyodrębnienia nowego wzoru *přát* z wyróżnianego przez czeskich językoznawców wzoru *krýt*.

Wśród czasowników wzoru *krýt* – w klasie III, z przyrostkiem *-j(e)* (w klasyfikacji uwzględniającej w pierwszym rzędzie temat czasu teraźniejszego) lub w klasie I, bez przyrostka tematycznego (w klasyfikacji operującej przede wszystkim tematem czasu przeszłego)¹ – wyróżnić można dwanaście rozpoznawalnych na pierwszy rzut oka dzięki rdzennemu długiemu *-á-* jednosylabowych czasowników: *hrát* ('grać'), *hřát* ('grzać'), *kát se* ('kajać się'), *lát* ('przeklinać, łajać'), *plát* ('płonać'), *přát* ('życzyć, sprzyjać'), *sát* ('ssać'), *smát se* ('śmiać się'), *tát* ('tajać'), *vát* ('wiać'), *vlát* ('powiewać'), *zrát* ('dojrzewać'), dla których charakterystyczna jest zbieżność tematu bezokolicznika i tematu czasu przeszłego, bez typowej dla wzoru *krýt* alternacji ilościowej. Czasowniki te wykazują kilka dalszych specyficznych cech, których usystematyzowanie w formie wzoru – określanego w tym tekście mianem wzoru *přát* – mogłoby ułatwić osobom uczącym się języka czeskiego orientację w zakresie kilku kłopotliwych zagadnień gramatycznych, przede wszystkim alternacji *á : a*.

Synkretyzm obu tematów pozwala przyporządkować do wzoru *přát* również derywowane od wyżej wymienionej „dwunastki” czasowniki dwu- i więcejsylabowe, które, co charakterystyczne, w przeciwieństwie do czasowników pochodzących od jednosylabowych reprezentantów wzorów *brát*, *mazat* i *dělat* zachowują w bezokoliczniku długą samogłoskę *-á-* (por. np. czasowniki

¹ Zob. podrozdział 1.3.

přát – *popřát* i *prát* – *poprat se*). Do wzoru *přát* przynależy ponadto dwusylabowy czasownik *okřát* (‘nabrać sił, okrzepnąć’), tworzący historyczną parę aspektową z czasownikiem *křáti*.

1.2. Sposób ekscerpcji i opracowania materiału

Wyszczególnienia czasowników wzoru *přát* – podobnie jak wszystkich innych zestawień – dokonałam przede wszystkim w oparciu o słowniki *a tergo*: *Retrográdní morfematický slovník češtiny* (Dokulil 1975) i *Retrográdní slovník současné češtiny* (Těšitelová, Petr, Králík 1986), umożliwiające wygodną analizę zakończeń interesujących mnie form (imiesłowu przeszłego, imiesłowu biernego, rzeczowników odczasownikowych i czasowników prefiksalnych). Poszczególne listy czasowników o określonych właściwościach pomógł mi uzupełnić *Slovník spisovného jazyka českého* (Havránek 1960–1971; dalej: SSJČ), którego wersja elektroniczna dysponuje przydatną funkcją wyszukiwania form o danych zakończeniach (w tym przypadku chodziło konkretnie o bezokolicznikowe *-áti*), co pozwoliło wstępnie ograniczyć liczbę czasowników wymagających późniejszej „ręcznej” analizy. Uzyskane w ten sposób wyniki zweryfikowane zostały przy pomocy tabel z portalu *Internetová jazyková příručka* (dalej: IJP), oferującego najbardziej wyczerpujący przegląd wszystkich form koniugacyjnych. *Český národní korpus* (narzędzie KonText, korpus SYN6) oczywiście nie mógł stanowić podstawowego źródła w pracy poświęconej głównie problemowi obowiązujących norm gramatycznych (a nie uzusu), dostarczył natomiast wielu cennych informacji na temat frekwencji form dubletywnych, szczególnie w przypadku rzeczowników odczasownikowych zakończonych na *-ání/-ání*.

1.3. Klasyfikacje czeskich czasowników

W całym artykule opieram się – w zależności od wymogów konkretnego problemu koniugacyjnego – na obu podstawowych, przedstawionych w gramatyce Havránka i Jedlički (1981: 271–277) pt. *Česká mluvnice* klasyfikacjach czeskich czasowników, uwzględniających w pierwszym rzędzie temat czasu teraźniejszego lub temat czasu przeszłego (odpowiadający zazwyczaj tematowi bezokolicznika)². Pierwsza z nich, częściej stosowana w praktyce dydaktycznej,

² Klasyfikacje opierające się na temacie bezokolicznika, które pojawiają się np. w gramatykach *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík 2003) i *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová 2000), wyróżniają takie same klasy jak klasyfikacje opierające się na temacie czasu przeszłego, różnią się od nich jedynie w zakresie liczby i nazw wyodrębnianych wzorów.

zakłada podział na pięć klas, w zależności od zakończenia formy 3. os. lp. czasu teraźniejszego na *-e* (klasa I, wzory *nese, bere, maže, peče, umře*), *-ne* (klasa II, wzory *tiskne, mine, začne*), *-je* (klasa III, wzory *kryje, kupuje*), *-í* (klasa IV, wzory *proší, trpí, sází*), *-á* (klasa V, wzór *dělá*), a wewnętrzne podziały w ramach każdej z klas wyprowadza z tematu czasu przeszłego i ewentualnie formy 3. os. lm. czasu teraźniejszego; druga dzieli czasowniki czeskie na sześć klas w oparciu o temat czasu przeszłego: bez przyrostka tematycznego (klasa I, wzory *nést, péct, krýt, umřít, začít*), z przyrostkiem *-nou/-nu-* (klasa II, wzory *tisknout, minout*), *-e/-ě-* (klasa III, wzory *trpět, sázet*), *-i-* (klasa IV, wzór *prosit*), *-a-* (klasa V, wzory *dělat, mazat, brát*) oraz *-ova-* (klasa VI, wzór *kupovat*), a dalsze podziały wewnątrzklasowe uzależnienia od czynników takich jak np. zakończenie tematu czasu przeszłego na spółgłoskę/samogłoskę czy temat czasu teraźniejszego. W obu klasyfikacjach, operujących identycznymi zasadami podziału (temat czasu teraźniejszego/przeszłego), ale przyznających im różną wagę, wyodrębniane są dokładnie te same wzory, przedstawiane jednak w ramach odmiennych klas.

Tak więc o czasownikach hipotetycznego wzoru *přát*, przyporządkowywanych współcześnie w obu omówionych klasyfikacjach do wzoru *krýt*, będzie mowa zarówno w kontekście klasy III, z tematem czasu teraźniejszego z przyrostkiem tematycznym *-j(e)*, jak i w ramach klasy I, z tematem czasu przeszłego bez przyrostka tematycznego, zakończonym na samogłoskę. Pierwsze rozwiązanie stosowane będzie przede wszystkim we fragmentach odnoszących się do sposobów nauczania języka czeskiego jako języka obcego, drugie – zwłaszcza tam, gdzie należy porównać czasowniki wzoru *přát* i czasowniki wzorów *brát, dělat* i *mazat* z klasy V (w której *-a/-á-* jest przyrostkiem tematycznym, a nie – jak w klasie I – zakończeniem rdzenia), nieodróżnialne od przedstawicieli wzoru *přát* na podstawie samej tylko formy bezokolicznika i wykazujące do nich dużo podobieństw w niektórych formach tworzonych w oparciu o temat czasu przeszłego.

Przy omawianiu niektórych zjawisk w ujęciu diachronicznym również wykorzystywane będą dwie klasyfikacje, przyjmujące za podstawowe kryterium podziału na klasy bądź temat czasu teraźniejszego, bądź temat czasu przeszłego. Pierwsza (por. Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 202, 209–231) wyróżnia w ramach pięciu klas wzory *vedu, vésti; peku, péci; mru, mřieti; pne, pieti; mažu, mazati; plovu, plúti; beru, bráti; zovu, zváti* (klasa I, zakończone na *-e* w 3. os. lp. czasu teraźniejszego); *tisknu, tisknúti; minu, minúti* (klasa II, zakończone na *-ne* w 3. os. lp.); *kryju, krýti; kupuju, kupovati* (klasa III, zakończone na *-je* w 3. os. lp.); *prošu, prositi; trp'u, trpěti* (klasa IV, zakończone na *-í* w 3. os. lp.); *dělaju, dělati; sázěju, sázěti* (klasa V, zakończone na *-ál-ie* w 3. os. lp.), a więc pozwala stosunkowo łatwo prześledzić rozwój większości

staroczeskich odpowiedników czasowników wzoru *přát* w ramach jednego wzoru *krýt(i)* w klasie III (-je).

W drugiej klasyfikacji (por. Trávníček 1935: 388–416) wyodrębniane są wzory *nésti*, *pieti*, *jeti*, *krýti* (klasa I, bez przyrostka tematycznego), *minúti*, *tisknúti* (klasa II, z przyrostkiem -nú-), *uměti*, *trpěti* (klasa III, z przyrostkiem -ě-), *prositi* (klasa IV, z przyrostkiem -i-), *bráti*, *tesati*, *kovati*, *láti* i *volati* + *sázati* (klasa V, z przyrostkiem -a-l-ja-), *kupovati* (klasa VI, z przyrostkiem -ova-), dzięki czemu staroczeskie odpowiedniki czasowników wzoru *přát* trafiają w większości do wzoru *láti* w klasie V, czyli do grupy obejmującej wyłącznie czasowniki z przyrostkiem tematycznym -ja- ściągniętym później w -á-. Tym samym wzór *přát* zyskuje dodatkowe oparcie w historycznym pierwowzorze, a czasowniki do niego przynależące nie „giną” wśród wykazujących często zupełnie inne właściwości czasowników wzoru *krýt(i)*.

2. Status czasowników wzoru *přát* w ramach wzoru *krýt*

2.1. Czasowniki wzoru *přát* w ujęciu historycznym

Jak już zostało wspomniane, w gramatykach historycznych wykorzystujących klasyfikacje opierające się na temacie czasu teraźniejszego (takich jak *Historická mluvnice česká* Lamprechta, Šlosara i Bauera z roku 1986), zdecydowana większość staroczeskich odpowiedników czasowników wzoru *přát* (*hřát*, *kát se*, *lát*, *okřát*, *přát*, *smát se*, *tát*, *vát*) dołączana jest do wzoru *kryju*, *krýti* w dawnej klasie III (-je). Natomiast np. w ujęciu Trávníčka (1935), opierającego się w swej klasyfikacji na temacie bezokolicznika, czasowniki takie jak *káti se*, *láti*, *přáti*, *smáti se*, *táti*, *váti* tworzą rdzeń wzoru *láti* (z przyrostkiem tematycznym -ja- ściągniętym później w -á-)³ w klasie V, historycznego poprzednika wzoru *přát*, wykazującego te same specyficzne cechy (zachowaną długość w imiesłowiu czasu przeszłego, imiesłów bierny z zakończeniem -n-owym⁴, a także formy trybu rozkazującego bez obligatoryjnego przejścia -aj w -ej; będzie o nich mowa szerzej w kolejnych podrozdziałach), które do dzisiaj charakteryzują czasowniki wzoru *krýt* z długim rdzennym -á-. Jak podaje Trávníček (1935: 396, 414), w okresie staroczeskim czasowniki wzoru *láti* odróżniały od *krýti* także nieistniejące już współcześnie osobliwości, takie jak np. formy aorystu (1. os. lp. *lách*

³ Mimo że czasowniki takie jak *přieti* miały w zasadzie przyrostek tematyczny -a- (*prj-ati*), Trávníček dołącza je do wzoru *láti* – stwierdza bowiem, że „je tu jakoby tříd. znak -ja-, *prv-ja-ti*” (Trávníček 1935: 414).

⁴ Termin ten zapożyczony został przeze mnie z terminologii czeskiej (*participium n-ové*, *participium t-ové*) w związku z brakiem odpowiednika w terminologii polskiej.

vs. *krych*) i imperfektum (1. os. lp. *lách/lajéch* vs. *kryjéch*, 2. i 3. os. lp. *láše* vs. *kryjěše*) oraz imiesłowu przysłówkowego uprzedniego tworzonego również przez czasowniki niedokonane, określanego jako tzw. *participium s-ové* (*láv, lávši* vs. *kryu, kryvši*). Wszystkie one zachowywały konsekwentnie długość rdzennej samogłoski, a niektóre z nich bywały ponadto tworzone w zupełnie inny sposób niż działo się to we wzorze *krýti*, por. chociażby wspomniane już formy imperfectum, oparte na temacie bezokolicznika, a nie na temacie czasu teraźniejszego (zob. Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 238).

Warto wspomnieć, że wzór *láti* funkcjonował w gramatykach współczesnego języka czeskiego jeszcze w początkach XX w. – Gebauer w swojej gramatyce z roku 1904 (s. 204–206) wyróżnił go jako czwarty (obok *dělati* + *sázeti*; *tesati*; *bráti* + *kovati*) wzór w klasie V i przyporządkował do niego osiemnaście czasowników, w tym dwanaście z proponowanego przeze mnie wzoru *přát* (*hráti, hřáti, káti se, láti, okráti, pláti, přáti, smáti se, ssáti, táti, váti, zrát* – brakuje tylko *vláti*). Poza tym ze względów historycznych do grupy tej trafiło archaiczne *báti* 'mówić, bajać' (< *bajati*), a także czasowniki, które z czasem straciły cechy charakterystyczne dla wzoru *láti* i obecnie należałoby je zaliczyć po prostu do wzoru *krýt*: czasownik *záti* 'być dobrze widocznym, ziać' (< *zvjati*; dziś: *zet*; u Gebauera imiesłów przeszły *zállzel*, współcześnie już tylko *zel*) oraz grupa czasowników z dawnym rdzennym -ě- (Trávníček 1935: 397–399), czyli *chvítilchvěti* 'trząść' (obecnie wyłącznie *chvět*), *díti* 'czynić' (< *dějati*; dziś tylko *dít se* 'dziać się', imiesłów przeszły *dál sel'děl se* – zob. też podrozdział 2.2.1.) *líti* 'nalewać, lać' (< *lějati*; staroczeski imiesłów przeszły *lál*, współcześnie *lil*) i *síti* 'siać' (< *sějati*, u Gebauera imiesłów przeszły *sel* obok archaicznego *sál*, obecnie *sellsil*).

Niektóre czasowniki wzoru *přát* reprezentowały jednak początkowo inne wzory – czasownik *sát* wzór *beru, bráti* w klasie I według Šlosara (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 218), a w klasie V w gramatyce Trávníčka (1935: 411), natomiast czasowniki *hrát, plát*⁵, *zrát* wzór *dělaju, dělati* w klasie V w ujęciu Šlosara (1986: 228) czy jego odpowiednik – wzór *volati* w klasie V – w klasyfikacji Trávníčka (1935: 391, 414, 415). Nie pozostaje to bez znaczenia dla współczesnych form koniugacyjnych, np. w przypadku książkowego *plát* (obecnie ustępującego formie *planout* z odmianą według wzoru *minout*) możliwa jest odmiana zarówno według wzoru *krýt* (w nowszych słownikach i gramatykach uznawana za rzadziej spotykaną⁶), jak i według

⁵ Według Trávníčka (1935: 391) pierwotnie czasownik ten należał do klasy I (*poľu, poľeš*), ale bardzo szybko, jeszcze w okresie staroczeskim, zaczął podlegać wpływowi klasy V.

⁶ Zob. np. Čechová 2000: 235 czy hasło *plát* w *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (dalej: SSČ) cytowanym przez IJP.

*dělat*⁷, a czasownik *hrát* wyróżnia kilka szczególnych właściwości, o których mowa będzie w odpowiednich fragmentach niniejszego artykułu.

2.2. Paradygmat wzoru *přát* na tle innych wzorów koniugacyjnych

Współcześnie autorzy gramatyk⁸ zazwyczaj zwracają uwagę na wyjątkowy status niektórych (przeważnie kilku arbitralnie wybranych) czasowników z rdzennym długim *-á-* w ramach całego wzoru *krýt*, nie podejmując jednak próby wyczerpującego opisu wszystkich wiążących się z nimi zjawisk. Przekłada się to na sposób, w jaki informacje o czasownikach zachowujących długie *-á-* we wszystkich formach derywowanych od tematu czasu przeszłego są przekazywane cudzoziemcom uczącym się języka czeskiego. Czasowniki wzoru *přát*, wykazujące w zasadzie zupełną regularność w całym swoim paradygmacie i dlatego właśnie traktowane w niniejszym artykule jako jednolity zbiór, bywają przez autorów podręczników do nauki języka czeskiego⁹ i lektorów „wrzucane do jednego worka” z pojedynczymi czasownikami innych klas i wzorów, z którymi dzielą określoną cechę (np. długie *-á-* w imiesłowie czasu przeszłego). W efekcie osoba zapoznająca się z zasadami gramatyki języka czeskiego staje w obliczu kolejnych list najczęściej spotykanych „wyjątków”.

W związku z tym najważniejszym zadaniem wydaje się nie tyle uzupełnienie paradygmatu wzoru *krýt* o niektóre pomijane przez autorów gramatyk aspekty, lecz przede wszystkim samo **wyodrębnienie wzoru *přát* i zestawienie przynależących do niego czasowników z pojedynczymi czasownikami z innych klas i wzorów, które w niektórych formach wykazują w stosunku do nich znaczne podobieństwo** (takimi jak chociażby *bát se*, *ržát*, *stát*, *zdát se*), co pozwoliłoby na całkowite usystematyzowanie problematycznych z punktu widzenia obcokrajowca zagadnień, takich jak kwestia alternacji *á* : *a* w formach imiesłowu przeszłego, rzeczowników dwerbalnych i czasowników prefiksalnych.

Dlatego chciałabym przedstawić tutaj paradygmat wzoru *přát*, podkreślając przede wszystkim cechy, które wyróżniają analizowane czasowniki na tle pozostałych przedstawicieli wzoru *krýt* (czy też ewentualnie na tle

⁷ Niektóre gramatyki (np. Čechová 2000: 235 czy Havránek i Jedlička 1981: 293) podają odmianę według wzoru *dělat* również w przypadku czasowników *hrát*, *vlát* i *zrát*; IJP uznaje jednak formy *hrá*, *vlá* za „wyraźnie książkowe” i nie uwzględnia ich – tak samo jak formy *zrá* – w tabelach z paradygmatami.

⁸ Lista wszystkich przeanalizowanych przeze mnie gramatyk znajduje się w Literaturze.

⁹ Lista wszystkich przeanalizowanych przeze mnie podręczników znajduje się w Literaturze.

podobnych pod pewnymi względami czasowników wzorów *brát, dělat* i *mazat* z klasy V w klasyfikacji opartej na temacie czasu przeszłego): **zachowujące długie -á- formy imiesłówów przeszłych, imiesłówów biernych, rzeczowników odczasownikowych i czasowników prefiksalnych**. W kwestii odmiany przez liczby i osoby w czasie teraźniejszym w stronie czynnej można bowiem stwierdzić jedynie, że czasowniki wzoru *přát* zachowują się w tym przypadku tak samo jak pozostałe czasowniki wzoru *krýt*, tzn. do rdzenia dołączają przyrostek tematyczny *-j(e)-* (w uzyskanym temacie czasu teraźniejszego dochodzi do alternacji *á : a* lub *á : e(ě)* w stosunku do tematu bezokolicznika) i odpowiednią końcówkę osobową. Warto tu jednak zaznaczyć, że w przypadku czasowników, u których ma miejsce alternacja *á : a*, forma trzeciej osoby liczby mnogiej staje się podstawą dla utworzenia formy trybu rozkazującego bez zmiany *-aj* w *-ej*. Jedynie *hrát*¹⁰ dopuszcza tu dwie formy: książkowe *hrej* obok zdecydowanie częściej występującego zarówno w mowie, jak i w piśmie *hráj*¹¹.

2.2.1. Imiesłów czasu przeszłego na -l / imiesłów przeszły (czes. *l-forma, participium l-ové, přičestí činné, přičestí minulé*)

Zasadnicze różnice między wzorami *přát* a *krýt* (jak również między *přát* a wzorami *brát, dělat* i *mazat*) rysują się dopiero w obrębie czasu przeszłego, ponieważ imiesłów przeszły (odpowiadający scs. participium praeteriti activi II) czasowników wzoru *přát* **zachowuje długość rdzennej samogłoski -á-**.

Fakt ten wynika z zaszłości historycznych – wzór *přát* w znakomitej większości tworzą czasowniki, w przypadku których długie -á- stanowi ślad po przeprowadzonej w X w. kontrakcji (*hřál* < psł. **grějalǫ* czy ew. *grvjalǫ*; *kál se* < psł. **kajalǫ se*; *lál* < psł. **lajalǫ*; *okřál* < psł. **okrvjalǫ*, *přál* < psł. **prvjalǫ*; *smál se* < psł. **smvjalǫ se*; *tál* < psł. **tajalǫ*; *vál* < psł. **vějalǫ* – zob. Holub, Kopečný 1952: 166, 199, 299, 340–341, 408; Machek 1971: 187, 245, 321–322, 412, 490, 559–560, 637, 678; Rejzek 2001: 216, 268, 333, 511, 584, 652, 700 i Trávníček 1935: 414) czy też wyjątkowo po „pseudokontrakcji” towarzyszącej dokonywanym w okresie odrodzenia narodowego zapożyczeniom – forma *vlál* została bowiem utworzona w XIX w. w oparciu o rosyjski czasownik *вляяться* (‘falować’) i nie pochodzi bezpośrednio z psł. formy **vlalǫ* (Holub, Kopečný 1952: 419; Machek 1971: 694; Rejzek 2001: 716).

¹⁰ Tu również w niektórych gramatykach (Čechová 2000: 235; Havránek i Jedlička 1981: 293) pojawia się rzadko spotykana forma *zrej* obok podstawowego *zraj*, ale zdecydowałam się pominąć ją w głównym toku rozważań za wzorem IJP.

¹¹ Jak pisze Cvrček (2010: 261), w odmianie pisanej forma *hráj* przeważa nad *hrej* w stosunku 78 : 22, natomiast w odmianie mówionej *hrej* nie występuje w zasadzie w ogóle.

Choć np. w gramatyce akademickiej (Komárek 1986: 460) można przeczytać, że za długość samogłoski w imiesłowie czasu przeszłego wśród wszystkich czasowników wzoru *krýt* z rdzennym *-á-* odpowiada kontrakcja, to dla zachowania całkowitej precyzji należałoby raczej stwierdzić, że sytuacja ta dotyczy czasowników stanowiących jądro współczesnego wzoru *přát*, czyli należących do dawnego, wyróżnianego przez Trávníčka (1935) staroczeskiego wzoru *láti*. Pozostałe czasowniki wzoru *přát* (*hrát* < psł. **jbrati*, *plát* < psł. **polti* lub *polěti*, *sát* < psł. **švati* – zob. Holub, Kopečný 1952: 276, 348; Machek 1971: 181; Rejzek 2001: 472, 563) uległy wpływowi wzoru *láti* (Trávníček 1935: 391, 411, 415), w przypadku czasownika *zrát* decydującą rolę odegrało zaś dążenie do uniknięcia homonimii (*zrát* < psł. **zbrěti* nieregularnie, dla odróżnienia od *zřít* – zob. Machek 1971: 718; Rejzek 2001: 741).

Poza czasownikami wzoru *přát* zjawisko zachowania w imiesłowie przeszłym długości samogłoski dotyczy również następujących jednosylabowych czasowników z rdzennym długim *-á-* oraz ich dwu- i więcejsylabowych de-rywatów (podział według tematu czasu teraźniejszego):

- w klasie I, we wzorze *nést*: *mást* (‘wprowadzać w błąd, mącić w głowie’), *pást* (‘pasać zwierzęta’), *třást* (‘trząść’), *zábst* (‘odczuwać zimno, ziębnać’);
- w klasie IV, we wzorze *trpět*: *bát se* (‘bać się’), *stát* (‘stać, kosztować’);
- w klasie V, we wzorze *dělat*: *ržát* (‘rżec’) ¹², *zdát se* (‘śnić się, wydawać się’) ¹³.

Długość w rdzeniach tych czasowników jest śladem po zachowanej w procesie denazalizacji długości pierwotnego *-ě-* (*mátl* < psł. **mętlb*; *třásl* < psł. **tręslb*; *zábl* < psł. **zěblb* – zob. Holub, Kopečný 1952: 217, 393, 429; Machek 1971: 656, 707; Rejzek 2001: 366, 679, 731) lub – podobnie jak w przypadku czasowników wzoru *přát* – poświadcza przeprowadzoną kontrakcję (*bál se* < psł. **bojalb se* czy ew. **bojelb se*; *stál* < psł. **stojalb*; *zdál se* < psł. **dějalb* – zob. Holub, Kopečný 1952: 66, 350, 100–101; Machek 1971: 48, 118; Rejzek 2001: 72, 599 i 136, 736). Wyjątek stanowi forma *ržál*, która wprowadzona została dopiero w zreformowanym słowniku ortograficznym (*Pravidla českého pravopisu*) z 1942 r. w miejsce obowiązującego wcześniej *rzal* od czasownika *rzáti* (zob. *Změny v Pravidlech českého pravopisu* 1942) ¹⁴.

¹² Czasownik *ržát* można by też z powodzeniem (ze względu na dubletywne formy odmiany przez liczby i osoby w czasie teraźniejszym – *ržám/ržu*, *ržáš/rže*... – a także formy trybu rozkazującego *rži*, *ržete*) przyporządkować do klasy I, do wzoru *brát*, jednak zdecydowałam się na dołączenie go w tym miejscu do wzoru *dělat*, ponieważ formy tworzone według paradygmatu tego wzoru są traktowane jako podstawowe np. w IJP.

¹³ Do grupy tej należą też *klát* (‘dźgać, kłuć’) i *ždát* (‘czekać’), ale ze względu na archaiczny charakter tych czasowników we współczesnej czeszczyźnie uzasadnione wydaje mi się pominięcie ich w głównym toku rozważań.

¹⁴ Jeszcze sześć lat później nowy paradygmat czasownika *ržát* wzbudzał najwyraźniej wątpliwości wśród rodzimych użytkowników języka, ponieważ kwestia jego odmiany poru-

Oprócz ośmiu omówionych już czasowników należy w tym miejscu wymienić jeszcze dwa wykazujące bliźniacze podobieństwo do wyżej wspomnianego *zdát se*: dwusylabowe czasowniki *nadát se/nadít se*¹⁵ ‘mieć nadzieję, spodziewać się’ (z imiesłowem czasu przeszłego *nadál se*) oraz *udát se* ‘wydarzyć się’ (*udall/udál se*) – oba, tak samo jak *zdát se*, derywowane od czasownika *dít se*, którego dawną postać sprzed przegłosu i monoftongizacji (*đáti > dieti > diti* – zob. Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 43) potwierdza właśnie imiesłów przeszły – *dál selděl se*.

Na szczególną uwagę zasługują również derywaty czasownika *stát*, które zachowują długość w formach bezokolicznika i imiesłowu czasu przeszłego, jeśli odmieniają się według wzoru *trpět (ustát se, ustál se* – bo *ustojí se*), ale tracą ją, jeśli przynależą do wzoru *minout (ustat, ustal* – bo *ustane*)¹⁶. Tym samym wyjaśnia się pozornie niewytłumaczalna – i w związku z tym nadzwyczaj kłopotliwa w oczach studentów – różnica między imiesłowami przeszłymi czasowników *stát* i *stát se (stál, ale stal se)*.

Reasumując, wyodrębnienie wzoru *přát* pozwoliłoby przekształcić listę „nieregularnych”, zachowujących długie *-á-* czasowników (w bliżej nieokreślonej liczbie – stąd w praktyce dydaktycznej podaje się zwykle przykłady tylko kilku najczęściej używanych) w bardziej przejrzysty model: wzór *přát* i zasadniczo tylko dziesięć czasowników (*bát se, mást, nadát se, pást, ržát, stát, trást, udát se, zást, zdát se*), których ewentualnie „trzeba nauczyć się na pamięć” („wzór *přát* + 10”).

2.2.2. Imiesłów bierny na *-n/-t* (czes. *participium n-/t-ové, přičestí trpné*) i rzeczowniki odczasownikowe

Poza imiesłowem przeszłym czasowniki wzoru *přát* wyróżnia również imiesłów bierny (odpowiadający scs. *participium praeteriti passivi*), w przypadku którego – ze względu na **zachowaną długość rdzennego *-á-*** – dochodzi niekiedy do niezgodnej z paradygmatem wzoru *krýt* (imiesłów bierny *kryt*) zbieżności z formą bezokolicznika (por. czasownik *hřát* z imiesłowem

szona została w czasopiśmie „Naše řeč”. W krótkiej notce z roku 1948 podano, że w *Slovníku jazyka českého* forma *ržál* przeważa nad *ržal* w stosunku 11:9 (zob. *Tvary slovesa ržáti* 1948).

¹⁵ Czasownik ten zamiast do wzoru *dělat* mógłby też zostać przyporządkowany do wzoru *přát*, jednakże postanowiłam omówić go razem z pokrewnymi, a przynależącymi wyłącznie do *dělat* czasownikami *zdát se* i *udát se*.

¹⁶ We wzorze *minout* tylko czasownik *přistát/přistat* dopuszcza formy dubletywnie zarówno w bezokoliczniku, jak i w imiesłowie czasu przeszłego (*přistál/přistal*). Natomiast czasownik *vstát* – jedyny jednosylabowy derywat od *stát* – co prawda zachowuje długość w bezokoliczniku, ale traci ją w imiesłowie przeszłym (czyli zgodnie ze sformułowaną wyżej regułą, bo odmienia się według wzoru *minout*).

biernym *hřát*). Ponadto oprócz typowego dla wzoru *krýt* -t-owego zakończenia, które ów synkretyzm umożliwia (jak w przypadku czasowników *hřát*, *vát*¹⁷ oraz derywowanego od nietworzącego imiesłowu biernego *vlát* czasownika *rozevlát*), wśród imiesłowów biernych czasowników wzoru *přát* pojawia się też niespotykane we wzorze *krýt* zakończenie -n-owe. W przypadku nielicznych czasowników (*sát* i jego derywaty) konkuruje ono z zakończeniem -t-owym (imiesłów *sán/sát*), ale przeważnie ma charakter obligatoryjny (zob. imiesłowy *hrán*, *kán*, *lán*, *přán* wraz z ewentualnymi derywatami, a w grupie derywatów czasowników nietworzących imiesłowu biernego formy *odtán*, *roztán*), co upodabnia czasowniki wzoru *přát* do jednosylabowych czasowników wzorów *brát*, *mazat* i *dělat*, tworzących imiesłowy biernie takie jak: *brán*, *psán* czy *tkán*.

W związku z tym derywowane zazwyczaj od form imiesłowu biernego¹⁸ rzeczowniki odczasownikowe również przybierają szczególną postać – tylko wyjątkowo regularną, zgodną ze wzorem *krýt* (*hřátí*) i pozostałe rzeczowniki pochodzące od derywatów *hřát* oraz niektóre rzeczowniki pochodzące od derywatów *vát*, czyli *navátí*, *ovátí*, *rozvátí*), sporadycznie podwójną (obocznie *okřátí/okřání*, *sání/sátí*, tak samo również rzeczowniki pochodzące od derywatów *okřát* i *sát*), a przeważnie zbliżoną do form charakterystycznych dla rzeczowników derywowanych od czasowników wzorów *brát*, *mazat* i *dělat*¹⁹. Z jednym ważnym zastrzeżeniem – w rzeczownikach pochodzących od jednosylabowych czasowników wzoru *brát* i *mazat* oraz, co do zasady, również wzoru *dělat* długie -á- z imiesłowu biernego ulega skróceniu (stąd formy takie jak *brání*, *psání*, *tkání*); natomiast we wzorze *přát* – z wyjątkiem rzeczownika derywowanego od czasownika *hrát*²⁰ – **długość zostaje zachowana** (*přání*).

Poza wzorem *přát* analogiczna sytuacja zachodzi tylko w przypadku czterech wspomnianych już wyżej, bliskich pod wieloma względami wzorowi *přát* czasowników ***bát se***, ***ržát***, ***stát***²¹, ***zdát se***, a ponadto kilku czasowników wzoru *dělat*: ***dbát*** ('dbać'), ***vdát*** ('wydać za męż'), ***vzdát*** ('podać, oddać'),

¹⁷ Formę *vát* (zamiast: *ván*) podaje tu za SSJČ i SŠČ cytowanymi przez IJP.

¹⁸ Niektóre rzeczowniki derywowane od czasowników z zakończeniem -t-owym mają zakończenie -ání zamiast oczekiwanego -átí, np. *rozevlát* (bezokolicznik) – *rozevlát* (imiesłów bierny) – *rozevlání* czy właśnie wspomniane już *vát* – *vát* – *vání* oraz jego derywaty: *ovát* – *ovát* – *ování*, *přívát* – *přívát* – *přívání*, *svát* – *svát* – *svání* i *zavát* – *zavát* – *zavání* (ale już *navát* – *navát* – *navátí*, *odvát* – *odvát* – *odvátí*, *rozvát* – *rozvát* – *rozvátí*).

¹⁹ Wyjątek stanowi czasownik *popřát*, od którego – jak podaje IJP – derywowany jest rzeczownik *popření* (pomimo imiesłowu biernego *popřání*!).

²⁰ Choć jeszcze redagowany w pierwszej połowie XX w. *Přírůční slovník jazyka českého* (Hujer O. et al. 1935–1957, dalej: PSJČ) dopuszcza oprócz *hrání* oboczną formę *hrání*.

²¹ Długie -á- zachowują też jednosylabowe (czy jednosylabowe z morfemem nieciągłym *se*) derywaty *stát* – *stát se* (*stání se*) i *vstát* (*vstání*).

znát ('znać')²². O ile jednak długie *-á-* w rzeczownikach derywowanych od czasowników wzoru *přát* i czasowników *bát se*, *ržát*, *stát*, *zdát se* ma swe uzasadnienie historyczne (przez analogię do omawianych wyżej form imiesłowu czasu przeszłego), o tyle długość w formach *dbání*, *vdání*, *vzdání*²³, *znání* wydaje się li tylko konsekwencją arbitralnej decyzji leksykografów.

Warto bowiem wspomnieć, że w XIX w. również od czasowników reprezentujących współczesne wzory *brát*, *mazat* i *dělat* tworzone były rzeczowniki zakończone na *-ání*, a nie – jak współcześnie – na *-aní*. Na przykład w słowniku Jungmanna (1835–1839) pojawiają się rzeczowniki:

- *dránj*, *pránj* (czy ewentualnie *pranj*) i *žránj* – derywowane od czasowników wzoru *brát*,
- *lhánj* i *psánj* (ewentualnie też *psanj*) – derywowane od czasowników wzoru *mazat*,
- *dánj*, *lkánj*, *ptánj*, *tkánj*, *znánj* – derywowane od czasowników wzoru *dělat*.

Formy pozostałych rzeczowników pochodzących od czasowników wzorów *brát*, *mazat* i *dělat* nie zostały przez Jungmanna uwzględnione, ale pojawiają się one w innych pracach z XIX w., w tym w gramatykach (zob. Kysela 1830: 20), co pozwala stwierdzić, że w owym czasie tworzone je zupełnie regularnie. Mimo to już niecałe sto lat później w PSJČ w przypadku rzeczowników derywowanych od czasowników wzorów *brát*, *mazat* i *dělat* – w odróżnieniu od czasowników wzoru *přát* – dopuszczone zostały niemal wyłącznie formy zakończone na *-aní*, a długie *-á-* zachowały tylko rzeczowniki (*v/vz*)*dání*, *dbání*, *lkání*, *znání*. Najwyraźniej te problematyczne do dziś formy nie miały jednak szczególnie silnej pozycji w systemie językowym – choć wskazano je jako jedyne poprawne, to w niektórych artykułach hasłowych znaleźć można też ich „krótkie” odpowiedniki (sytuacja ta powtarza się później w SSJČ – zob. np. hasła *dozor* czy *vevdati se*).

Można domniemywać, że o pozostawieniu długości tylko w tych kilku formach zadecydowały kwestie historyczne, tzn. długie *-á-* miało prawdopodobnie sygnalizować swoje pochodzenie, zwłaszcza jeśli – tak jak w przypadku rzeczowników *vdání*, *vzdání* i *znání* – zachodziła tu swego rodzaju paralela z rzeczownikami typu *přání* oraz *bání (se)*, *stání*, *zdání (se)*, zawdzięczającymi długość kontrakcji. Choć współcześnie uznaje się, że czasownik (*v/vz*) *dát* (od psł. **dati* – zob. Holub, Kopečný 1952: 409; Machek 1971: 679–680; Rejzek 2001: 122, 702) zachował pod intonacją akutową pierwotną długość

²² W przypadku czasownika *lkát* (‘łkać, lamentować’) możliwe są dwie oboczne formy: *lkání* i *lkaní*.

²³ Wprawdzie SSJČ odnotowuje również samą formę *dání*, ale zdecydowałam się pominąć ją w tekście głównym ze względu na fakt, że IJP nie podaje żadnej formy rzeczownika derywowanego od czasownika *dát*.

prasłowiańską (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 36), to Trávníček (1935: 414, 417) wspomina też o sporadycznym występowaniu w okresie staroczeskim *dáti* (z formą *daje* w 3. os. lp.) z wcześniejszego *dajati*, co teoretycznie mogło wpłynąć na decyzję o zachowaniu długiego *-á-* w formie rzeczownika odczasownikowego. Niewykluczone, że kontrakcja odegrała pewną rolę również w przypadku rzeczownika *znání*, ponieważ w niektórych formach osobowych czasownika *znát* (< psł. **znati* – zob. Machek 1971: 717, Rejzek 2001: 740) doszło do ściągnięcia, np. *znaješb* > *znáš*, *znajemb* > *znám* (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 43). Tak więc analogia do form rzeczowników derywowanych od „pokontrakcyjnych” czasowników wzoru *přát* i czasowników *bát se*, *stát*, *zdát se* mogłaby tłumaczyć paradoksalny fakt zachowania długiego *-á-* w formach *vdání*, *vzdání* i *znání* pomimo systemowego usunięcia długości w dwusylabowych rzeczownikach pochodzących od czasowników wzoru *dělat*.

Zagadką pozostaje jednak, dlaczego tę samą zasadę przyjęto również w przypadku czasownika *dbát* (etymologia niejasna – zob. Holub, Kopečný 1952: 97; Rejzek 2001: 122–123), gdzie brak już jakichkolwiek podstaw dla pozostawienia długości w formie rzeczownika odczasownikowego. Jak wynika z analizy tekstów przy pomocy narzędzia KonText, do dziś forma *dbání* wzbudza duże wątpliwości wśród rodzimych użytkowników języka – w korpusie SYN6 występuje ona tylko 16 razy, podczas gdy jej „krótki” odpowiednik aż 68 (!). W przypadku bardzo rzadko spotykanych rzeczowników *vdání/vdání* i *znání/znání* różnice są mniej wyraźne, niemniej jednak przeważają tu formy słownikowe, zakończone na *-ání*: *vdání* (8 przykładów występowania, ale w tym aż 5 z jednego źródła) i *znání* (3 razy), natomiast formy *vdání* i *znání* nie pojawiają się w korpusie SYN6 w ogóle. O wyraźnej przewadze formy słownikowej można mówić tylko w przypadku rzeczownika *vzdání* (ponad 2400 wyników, podczas gdy *vzdání* odnotowane zostało tylko 5 razy).

Można powiedzieć, że o ile problem konkurencji między rzeczownikami *vdání* i *vdání* czy *znání* i *znání* wydaje się we współczesnej czeszczyźnie zupełnie marginalny, o tyle warto byłoby może rozważyć zaakceptowanie frekwentowanej, a przy tym zgodnej z paradygmatem wzoru *dělat* formy *dbání* obok dotychczasowego „długiego” *dbání*. Kwestia ta nie mieści się jednak w ramach problematyki niniejszego artykułu, dlatego w tym miejscu wypada mi poprzestać na stwierdzeniu, że już dzięki samemu tylko wprowadzeniu opisującego aktualną normę modelu „wzór *přát* + 8 (*bání (se)*, *dbání*, *ržání*, *stání*, *vdání*, *vzdání*, *zdání (se)*, *znání*)” konieczność każdorazowego sprawdzania przez adeptów języka czeskiego długości samogłoski *-a-* czy *-á-* w grupie dwusylabowych rzeczowników dewerbalnych zakończonych na *-ání/-ání* zostałaby na pewno w znacznym stopniu ograniczona.

2.2.3. Czasowniki prefiksalne

A skoro mowa już o różnicach między jednosylabowymi czasownikami wzorów *brát*, *mazat* i *dělat* a czasownikami wzoru *přát*, warto powiedzieć jeszcze kilka słów o pewnej charakterystycznej, a potencjalnie następującej problemowi właściwości tych drugich – a mianowicie o fakcie, że przy prefiksacji (i to zarówno w przypadku klasycznej derywacji, jak i przy tworzeniu formy negatywnej²⁴) **zachowują** one – podobnie zresztą jak inne czasowniki wzoru *krýt* – **długość rdzennej samogłoski**. Historyczne uzasadnienie tego zjawiska podaje D. Šlosar (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 240–241):

Dvouslabičné infinitivy měly ve staré češtině kořenou slabiku dlouhou [...]. Tato dlouhá hláska se krátila při rozšíření počtu slabik, tj. po připojení předpony [...]. Avšak slovesa, jejichž kořeně -á- vzniklo stažením, si délku ponechávají. [...] Tento stav se začal po 16. století porušovat analogií. V nové češtině dochází ke krácení jenom u sloves s kořenou hláskou -á-, pokud nevznikla stažením: *bráti* – *vybrati*, *hnáti* – *zahnati*..., ale *smáti se* – *zasmáti se*.

Jak już powiedziano przy okazji analizy form imiesłowu przeszłego, co prawda długie -á- w przypadku większości czasowników wzoru *přát* jest właśnie wynikiem kontrakcji, niemniej jednak uwagi Šlosara należałoby uzupełnić o przykłady czasowników, które zawdzięczają długość samogłoski innym czynnikom – chodzi tu zarówno o pozostałych przedstawicieli wzoru *přát*, jak i o czasowniki z innych klas i wzorów zachowujące długość przy prefiksacji.

Ową szczególną właściwość wykazują bowiem również wspomniane już w podrozdziale 2.2.1. czasowniki *mást*, *pást*, *třást*, *zábst* (klasa I w klasyfikacji według tematu czasu teraźniejszego), *bát se*, *stát*²⁵ (klasa IV) oraz *ržát* i *zdát se* (klasa V)²⁶, a ponadto jeszcze dwa czasowniki z klasy I, już na pierwszy rzut oka zdradzające swe podobieństwo do czterech wyżej wymienionych, ale ze swoistą alternacją *s* : *d*: *klást* ‘kłaść’ (np. *naklást*, choć w imiesłowie przeszłym bez długości – *nakladl*) i *krást* ‘kraść’ (np. *ukrást*, imiesłów przeszły – *ukradl*). Wbrew twierdzeniom Šlosara tylko trzy czasowniki z całej tej grupy – *bát se*, *stát*, *zdát se* – zawdzięczają długie -á- kontrakcji (zob. podrozdział 2.2.1.), natomiast większość z nich, reprezentująca klasę I, zachowuje się po prostu zgodnie z paradygmatem wzoru *nést*, który nie do-

²⁴ „Případy negace – zejména u sloves – nebývají kategorizovány jako jev slovotvorný” (Cvrček 2010: 115).

²⁵ W kwestii derywatów czasownika *stát* zob. też podrozdział 2.2.1.

²⁶ Warto w tym miejscu wspomnieć, że długie -á- zachowują również jednosylabowe derywaty czasownika *dát* (tj. *vdát* i *vzdát*), natomiast w przypadku derywatów dwu- i więcej-sylabowych konsekwentnie dochodzi do skrócenia samogłoski (por. *odevdat*, *vydat* itd.).

puszcza żadnych alternacji samogłoskowych przy prefiksacji (por. derywaty *nést* typu *přínést*).

Tak więc wyodrębnienie modelu „wzór *přát* + 10 (*nebát se, neklást, nekrást, nemást, nepást, neržát, nestát, netřást, nezábst, nezdát se*)” mogłoby w istotny sposób przysłużyć się uporządkowaniu kwestii alternacji w bezokolicznikach – wystarczyłoby tylko sformułować jasną regułę, że czasowniki jednosylabowe zachowują przy prefiksacji długość samogłoski, o ile samogłoską tą nie jest *á*, w takim przypadku bowiem długości nie tracą tylko czasowniki wzoru *přát* + 10 (natomiast w rdzeniach czasowników ze wzorów *brát, mazat* i *dělat* dochodzi do alternacji *á* : *a*). Można mieć nadzieję, że dzięki temu zmiany długości samogłosek w bezokolicznikach przestałyby w końcu jawić się osobom rozpoczynającym naukę języka czeskiego jako dzieło czystego przypadku.

3. Możliwości zastosowania wzoru *přát* w praktyce dydaktycznej

W ramach krótkiego podsumowania powyższych rozważań chciałabym przedstawić dwa proste zestawienia, z których korzystać mogłaby nawet osoba nieznająca jeszcze ustalonych wzorów odmiany czasowników, ale napotykaląca już na wstępnym etapie nauki języka – np. przy tworzeniu form czasu przeszłego – pozornie niewytłumaczalne „wyjątki”. Zestawienia te różnią się sposobem prezentacji materiału (lista numerowana lub tabela – do wyboru w zależności od osobistych preferencji studenta), ale zasadnicza treść pozostaje ta sama. W każdej kategorii (czasowniki zachowujące długie *-á-* przy prefiksacji, w imiesłowiu czasu przeszłego itd.) wyodrębniłam czasowniki/rzeczowniki odczasownikowe, których całkowita fleksyjna regularność pozwala na przyporządkowanie do wzoru *přát*, natomiast czasowniki i rzeczowniki zasługujące faktycznie na miano „wyjątków” podane zostały oddzielnie (po znaku +). Zarówno czasowniki wzoru *přát*, jak i „wyjątki” wymienione zostały w kolejności alfabetycznej; z tego powodu czasowniki prefiksalne reprezentują formy negatywne, które jako jedyne pozwalają na ujednolicenie prefiksu.

Postanowiłam nie rozdzielać „wyjątków” do poszczególnych klas i wzorów, by nie utrudniać dodatkowo zadania początkującym adeptom języka czeskiego, ale za to wyodrębniłam wśród nich mniejsze grupy czasowników należących jednocześnie do trzech (*bát se, ržát, stát, zdát se*) czy dwóch (*mást, pást, třást, zábst*) kategorii, by następnie umieścić je w osobnych kolumnach tabeli. Rozwiązanie to powinno ułatwić osobom uczącym się opanowanie

całego materiału, ponieważ dzięki niemu wyraźnie widać, że zdecydowana większość czasowników podobnych pod pewnymi względami do czasowników wzoru *přát* pojawia się w przynajmniej dwóch kategoriach. Z tego samego powodu w poszczególnych punktach listy numerowanej podkreślone zostały te pojedyncze czasowniki i ich derywaty, które pojawiają się tylko w jednej kategorii – dzięki temu zabiegowi kwestia (nie)powtarzalności poszczególnych czasowników rysuje się równie jasno jak w tabeli 1.

CZASOWNIKI Z RDZENNYM DŁUGIM -á- (jednosylabowe, ewentualnie dwusylabowe, gdy są derywowane od czasownika jednosylabowego):

- 1) zachowujące długie -á- przy prefiksacji: **wzór *přát*** (*nehřát, nehřát, nekát se, nelát, neokřát, neplát, nepřát, nesát, nesmát se, netát, nevát, nevlát, nezrát*) + **10** (*nebát se, neklást, nekrást, nemást, nepást, neržát, nestát, netrást, nezábst, nezdát se*);
- 2) zachowujące długie -á- w imiesłowiu czasu przeszłego: **wzór *přát*** (*hrál, hřál, kál se, lál, okřál, plál, přál, sál, smál se, tál, vál, vlál, zřál*) wraz z derywatami + **10** (*bál se, mátl, nadál se, pásl, ržál, stál, třásl, udál se, zábl, zdál se*) wraz z derywatami.

DWUSYLABOWE RZECZOWNIKI ODCZASOWNIKOWE:

- 1) zakończone na -ání: derywowane od czasowników **wzoru *přát*** oprócz *hraní (kání (se), lání, okřání, přání, sání, smání, tání, vání, vlání, zřání)* + **8**: (*bání (se), dbání, ržání, stání, vdání, vzdání, zdání (se), znání*);
- 2) zakończone na -átí: derywowane od czasowników **wzoru *přát*** (*hřátí, okřátí, sání*).

W przypadku rzeczowników trój- i więcejsylabowych w ogóle nie występują już „krótkie” formy zakończone na -ání lub -átí, a więc nie zachodzi konieczność wyboru między -a- i -á-.

Oczywiście tego rodzaju zestawienia stanowią tylko ułatwiający naukę uproszczony schemat wymagający w kilku punktach obszerniejszego komentarza (np. w omówionej wcześniej kwestii długości w bezokolicznikach i imiesłowach przeszłych czasowników derywowanych od czasownika *stát* lub w bezokolicznikach czasowników derywowanych od czasownika *dát*).

Wskazane przeze mnie szczególne właściwości czasowników wzoru *přát*, sytuujące je w opozycji zarówno do macierzystego *krýt*, jak i do podobnych pod pewnymi względami wzorów *brát, dělat* i *mazat* mogą potencjalnie stanowić podstawę dla zmiany ich statusu w obrębie III lub I (w zależności od przyjętej zasady podziału) klasy czasowników. Jakkolwiek powyższe ustalenia traktować należy w kategoriach wstępnej propozycji – nie mogę bowiem całkowicie wykluczyć istnienia innych czasowników spełniających któreś z określonych przeze mnie kryteriów – mam nadzieję, że podjęta przeze mnie próba uzupełnienia propozycji znanych z dotychczasowych opracowań gramatyki czeskiej

Tabela 1. Czasowniki wzoru *přát* a czasowniki innych wzorów – wybrane problemy

	Czasowniki wzoru <i>přát</i>	+ 4 „wyjątki”	+ 4 „wyjątki”	+ 2 „wyjątki”	+ 2 „wyjątki”	+ 4 „wyjątki”
Czasowniki z rdzennym długim -á- (jednosylabowe, ewentualnie dwusylabowe, gdy derywowane od czasownika jednosylabowego) zachowujące długie -á- przy prefiksacji: wzór <i>přát</i> + 10 „wyjątków”	<i>nehrát,</i> <i>nehřát,</i> <i>nekát se,</i> <i>nelát,</i> <i>neokřát,</i> <i>neplát,</i> <i>nepřát,</i> <i>nesát,</i> <i>nesmát se,</i> <i>netát,</i> <i>nevát,</i> <i>nevlát,</i> <i>nezrát</i>	<i>nebát se,</i> <i>neržát,</i> <i>nestát,</i> <i>nezdát se</i>	<i>nemást,</i> <i>nepást,</i> <i>neřást,</i> <i>nezábst</i>	<i>neklást,</i> <i>nekrást</i>		
Czasowniki z rdzennym długim -á- (jednosylabowe, ewentualnie dwusylabowe, gdy derywowane od czasownika jednosylabowego) zachowujące długie -á- w imiesłowie czasu przeszłego: wzór <i>přát</i> + 10 „wyjątków”	<i>hrál,</i> <i>hřál,</i> <i>kál se,</i> <i>lál,</i> <i>okřál,</i> <i>plál,</i> <i>přál,</i> <i>sál,</i> <i>smál se,</i> <i>tál,</i> <i>vál,</i> <i>vlál,</i> <i>zrál</i> + derywaty	<i>bál se,</i> <i>ržál,</i> <i>stál,</i> <i>zdál se</i> + derywaty	<i>mátl,</i> <i>pásl,</i> <i>třásl,</i> <i>zábl</i> + derywaty		<i>nadál se,</i> <i>udál se</i>	
Dwusylabowe rzeczowniki odczasownikowe zakończone na -ání: wzór <i>přát</i> (oprócz <i>hraní</i>) + 8 „wyjątków”	<i>kání (se),</i> <i>lání,</i> <i>okřání,</i> <i>přání,</i> <i>sání,</i> <i>smání,</i> <i>tání,</i> <i>vání,</i> <i>vlání,</i> <i>zrání</i>	<i>bání (se),</i> <i>ržání,</i> <i>stání,</i> <i>zdání (se)</i>				<i>dbání,</i> <i>vdání,</i> <i>vzdání,</i> <i>znání</i>
Dwusylabowe rzeczowniki odczasownikowe zakończone na -átí (wzór <i>přát</i>)	<i>hřátí,</i> <i>okřátí,</i> <i>sátí</i>					

okaže się jeśli nie użyteczną „pomocą naukową”, to przynajmniej punktem wyjścia dla poszukiwań bardziej trafnych ujęć problemu, który stanowczo wymaga rozwiązania innego niż niepisana lista wyjątków.

Skróty słowników i portali słownikowych

- IJP – *Internetová jazyková příručka. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR*, dostup: 20.05.2018.
 PSJČ – O. Hujer et al. (red.) (1935–1957): *Příruční slovník jazyka českého*, dostup: 20.05.2018.
 SSČ – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. [W:] *Internetová jazyková příručka. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR*, dostup: 20.05.2018.
 SSJČ – B. Havránek (red.) (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*, dostup: 20.05.2018.

Literatura

- Bischofová J. et al. (1999): *Čeština pro středně a více pokročilé*. Praha.
 Boccou Kestránková M. et al. (2013): *Čeština pro cizince B2*. Brno.
 Confortiová H., Cvejnová J., Čadská M. (2002–2003): *Učebnice češtiny pro výuku v zahraničí* (I.–III. díl). Praha.
 Cvrček V. et al. (2010): *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha.
 Cvrček V., Vodnříčka, P.: *SyD – Korpusový průzkum variant*, dostup: 20.05.2018.
 Čechová M. et al. (2000): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha.
Český národní korpus – SYN6. Ústav Českého národního korpusu FF UK, dostup: 20.05.2018.
 Dokulil M. (red.) (1975): *Retrogradní morfematický slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních*. Praha.
 Havránek B. (red.) (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*, dostup: 20.05.2018.
 Havránek B., Jedlička A. (1981): *Česká mluvnice*. Praha.
 Holub J., Kopečný F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha.
 Hora F. (1912): *Praktyczna metoda języka czeskiego*. Lwów.
 Hujer O. et al. (red.) (1935–1957): *Příruční slovník jazyka českého*, dostup: 20.05.2018.
 Gebauer J. (1904): *Příruční mluvnice jazyka českého: pro učitele a studium soukromé*. Praha.
Internetová jazyková příručka. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, dostup: 20.05.2018.
 Jungmann J. (1835–1839): *Slovník česko-německý*. „Digitální knihovna Kramerius”, dostup: 20.05.2018.
 Karlík P. (red.) (2003): *Příruční mluvnice češtiny*. Brno.
 Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (red.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, dostup: 20.05.2018.
 Komárek M. (red.) (1986): *Mluvnice češtiny. 2: Tvarosloví*. Praha.
 Kysela K. (1830): *Nejnovejší mluvnice česká*. „Digitální knihovna Kramerius”, dostup: 20.05.2018.
 Lamprecht A., Šlosar D., Bauer J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha.
 Machek V. (1971): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha.
 Rejzek J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice.
 Těšitelová M., Petr J., Králík J. (1986): *Retrogradní slovník současné češtiny*. Praha.
 Trávníček F. (1935): *Historická mluvnice československá: úvod, hláskosloví, tvarosloví*. Praha.
 Trávníček F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny. Č. 1: Hláskosloví, tvoření slov, tvarosloví*. Praha.
Tvary slovesa ržáti (1948). „Naše řeč” 32, s. 20, dostup: 20.05.2018.
Vokabulář webových zdrojů: webové prameny k poznání historické češtiny. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, dostup: 20.05.2018.
Změny v Pravidlech českého pravopisu (1942). „Naše řeč” 26, s. 146–155, dostup: 20.05.2018.